

מעשה שמים ומעשה בשר ודם

ויעש אלהים את הרקיע... ויעש אלהים את שני המארות הגדלים... ויעש אלהים את חית הארץ למינה ואת הבהמה למינה ואת כל רמש האדמה למינהו... ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו... וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד... ויכלו השמים והארץ וכל צבאם... (בראשית פרק א).¹

בראשית רבה פרשה י סימן ה – בריאה משוכללת

אמר ר' יהושע בן לוי: נשתכללו שמים בחמה ולבנה ובמזלות ונשתכללה הארץ באילנות ובדשאין וגן עדן. רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: מכוללים היו המעשים והיו מותחים והולכים.²

קהלת רבה פרשה ז סימן א – רק אל תקלקל

"ראה את מעשה האלהים כי מי יוכל לתקן את אשר עיוותו" - בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי. תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך.³

רמב"ן בראשית פרק ב פסוק ח – לעובדה ולשומרה

והנה אילני גן עדן גזר בהם לעשות ענף ולשאת פרי לעד לעולם, לא יזקין בארץ שרשם, ובעפר לא ימות גזעם, אין צריכין לעובד וזומר... אם כן מה טעם "ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה"? שהניחו שם להיות זורע לו חטים ומיני תבואות וכל עשב זרע וערוגות הבשמים, וקוצר ותולש ואוכל כרצונו, וזה טעם "לעבדה ולשמרה", לעבוד אדמת הגן הערוגות שיעשה שם, כי הגן שהם האילנות לא יעבדו.⁴

מסכת מגילה דף יד עמוד א – יתרון מעשי הקב"ה

"אין קדוש כה' כי אין בְּלִתְּךָ" - אמר רב יהודה בר מנשיא: אל תקרי "בְּלִתְּךָ" אלא "לְבִלְתְּךָ". שלא כמידת הקב"ה הוא מידת בשר ודם. מידת בשר ודם - מעשה ידיו מבלין אותו, אבל הקב"ה - מבלה מעשה ידיו.⁵ "ואין

¹ עשרה "ויאמר" יש לנו בפרק א של ספר בראשית שעל גבם דרשו והדגישו חז"ל את בריאת העולם באמירה ודיבור: "בעשרה מאמרות נברא העולם" (אבות פרק ה משנה א, בראשית רבה יז א), "שמאמרו של הקב"ה מעשה הוא" (מדרש תהלים קז), "לא ביגיעה ובעמל ברא הקב"ה את עולמו, אלא בדבר ה' נעשו שמים" (בראשית רבה י ט) ועוד. אליהם אפשר לצרף את "ויקרא". אך יש גם ארבעה "ויעש", "נעשה אדם", פעמיים "ויברא", "ויתן", "ויבדל", והסיום: "וירא אלהים את כל אשר עשה". ועל 'פעולות' אלה המיוחסות לבורא עולם כבר הרעיש בן זומא עולמות: "ויעש? אתמהא! והלא במאמר הן" (בראשית רבה ד ו). הוא בן זומא שניסה לשער כמה אצבעות "בין מים למים" וסופו שנשתבשה דעתו ומת. אך לדרשן המחפש תובנה ומשמעות אין בעיה עם הפועל עש"ה שבמעשה בראשית. ביד האחת הוא פוטר את כל הרעשת העולם של בן זומא בקביעה "שמאמרו של הקב"ה מעשה הוא". וביד השנייה, הוא מוצא כאן כר נרחב לדרוש במעשה אלהים מול מעשה בשר ודם. ואחר כותלנו ימים נוראים בהם אמרנו מספר פעמים את הפיוט: "מעשה אלהינו" שבמקורו משווה בית אחר בית את מעשה הקב"ה הנשגבים והמרוממים עם מעשה בני האדם השפלים והנמוכים: "מעשה אנוש" (אנחנו מקצרים את הפיוט וממעטים במעשה אנוש). האמנם?

² בדיבור או במעשה, ברגע המדויק של סוף מלאכת היום השישי וכניסת השבת ("כזה שהוא מכה בקורנס ע"י הסדן, הגביהה מבעוד יום והורידה משתחשך", בראשית רבה י ט), הגיעה הבריאה לשיא שכלולה. ומה חסרה? רק מנוחה. ראה בראשית רבה שם סימן ט: "גניבא אמר: משל למלך שעשה לו חופה וציירה וכיירה, ומה היתה חסרה? כלה שתכנס לתוכה. כך מה היה העולם חסר? שבת... ומה נברא בו לאחר ששבת? שאנגן, ונחת, שלוחה, והשקט. רבי לוי בשם ר' יוסי ב"ר נהוראי: כל זמן שהיו ידי קוניהם ממשמים בהם, היו מותחים והולכים. כיון שנחו ידי קוניהם מהן, ניתן להם נחה - וינח לעולמו ביום השביעי". עם סיום הבריאה, הגיע היקום לשיא שכלולו ופסק להתרחב ולהתפשט (האסטרונומיסטיקאים אולי לא יסכימו). וכבר הרחבנו לדון בהשלמה זו של הבריאה בדברינו [ויכולו השמים והארץ](#) ובדברינו [והנה טוב מאד](#) בפרשה זו. מה נותר לאדם לעשות? האם האדם יכול או רשאי להוסיף שכלול לבריאה?

³ אז מה נדרש האדם - בשר ודם - לעשות אחרי מעשה בריאה - מעשה שמים - כה שלמים ומשוכללים? רק לא לקלקל! לא לגדוע יערות עד, לא לזהם את האוויר ואת מקורות המים, לא להרוס את החופים ואת הים, לא להכחיד בעלי חיים, לא לבנות באופן פראי, לא לרסס בכ"כ הרבה כימיקלים וחומרים רעילים, לא לייצר כ"כ הרבה מוצרי פלסטיק... ובדברינו [מעוות לא יוכל לתקון](#) בקהלת (שבת המועד סוכות) השמטנו מדרש חשוב זה. ראה הפסוק בקהלת שהוא דורש.

⁴ האדם הושם בגן עדן בו מעשה הבריאה לכאורה משוכלל ומושלם ואינו זקוק לשום עיבוד ותוספת. ובכל זאת, הרי האדם צווה "לעובדה ולשמרה" - בעת השמתו בגן עדן! מה יש להוסיף על מעשה הבריאה? ועוד בגן עדן? "להיות זורע לו חטים ומיני תבואות וכל עשב זרע וערוגות הבשמים, וקוצר ותולש ואוכל כרצונו" - אומר רמב"ן, אולי בעקבות הטבע והמציאות החקלאית שראה לנגד עיניו בספרד. עכ"פ, גם בגן עדן יש ציווי "לעובדה ולשמרה" ויש אפשרות שכלול (או חר"ח קלקול) של מעשה האדם את מעשה שמים. ראה דברינו [לעובדה ולשמרה](#) בפרשה זו.

⁵ האדם יכול להוסיף מיני תבואות, גן ירק, דשאים וערוגות בשמים, לאילנות גן העדן, כדברי רמב"ן, ואף להקים בניינים ומונומנטים כבירי שם. אך דא עקא שדברים אלה ישרדו אחרי הסתלקותו מן העולם ויאריכו ימים אחריו. הם יבלו את האדם. בעוד שהקב"ה יבלה את מעשיו. שום בריאה אינה לנצח - רק הבורא. אבל כל זה מורה יותר על גדולת ה' מול גדולת האדם, ולא בהכרח על המעשים. שהרי, אדרבא, יצירה שנשארת אחרי היוצר: אדריכלות, מוסיקה, ספרות, ציור - לשבחו של היוצר היא.

צור כאלהינו" (שמואל א ב ב) - אין צייר כאלהינו. אדם צר צורה על גבי הכותל ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה קרבים ובני מעים, אבל הקב"ה צר צורה בתוך צורה, ומטיל בה רוח ונשמה קרבים ובני מעיים.⁷

בראשית רבה א יג פרשת בראשית – מעשה שמים מדויקים ומתוכננים

רבותינו אומרים: בשר ודם בונה בנין. בשעה שהבנין עולה בידו, הוא מרחיב ועולה. ואם לאו, מרחיב מלמטה ומיצר מלמעלה. אבל הקב"ה אינו כן, אלא "את השמים" - שמים שעלו במחשבה, "ואת הארץ" - ארץ שעלתה במחשבה.⁸

מדרש תהלים (בובר) מזמור פו – הצורה יוצרת

"אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך" - מלך בשר ודם בונה תחילה את התחתונים ואחר כך את העליונים. אבל הקב"ה אינו כן, אלא בתחילה את העליונים ואחר כך את התחתונים, שנאמר: "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ". בשר ודם אין צורתו עושה צורה, אבל צורתו של הקב"ה עושה צורה, שנאמר: "ישרצו המים שרץ נפש חיה" (בראשית א כ), ואדם צורתו של הקב"ה ועושה צורה (כיוצא בה).⁹

תלמוד ירושלמי מסכת סוכה פרק ד הלכה ו – מחילות השיתין תחת המזבח

תני רבי יוסי אומר: השית היה נקוב עד התהום. מה טעמא? "ויעקקה ויסקלה ויטעהו שורק", "ויבן מגדל בתוכו" - זה ההיכל. "ויקב חצב בו" - זה המזבח. "וגם יקב" - זה השית. רבי שמעון אומר: מעשה שמים היו.¹⁰ לפי שהיו מעשה שמים, יכול לא יהיו נאים כמעשה ידי אומן? תלמוד לומר: "חמוקי ירכיך כמו חלאים מעשה ידי אומן" - נאים היו יותר ממעשה ידי אומן.¹¹

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק לד – מעלת הלוחות השניים

"ויהי ברדת משה מהר סיני ומשה לא ידע כי קרן עור פניו" ... ומפני מה בלוחות הראשונות לא קרן עור פניו? לפי שהראשונים נכתבו מעשה אלהים, שנאמר: "כתובים באצבע אלהים" (שמות לא יח), ולהלן הוא אומר: "כי אראה שמך מעשה אצבעותיך" (תהלים ח ד), ואומר: "ומעשה ידיך שמים" (שם קב כו) - והוא דבר ה', שנאמר:

⁶ תפילת חנה אחרי שהקב"ה הוא "הצור" שנגלה למשה בנקרת הצור וקראו "הצור תמים פעלו" ראה צרתה וצר לה ילד (שעשוע לשוני שלנו). ראה דברינו [תפילת חנה](#). ולמדרשים על יצירת האדם ראו מדרש ויקרא רבה יד בדברינו [אחור וקדם צרתני](#) בפרשת תזריע.

⁷ סיבה שנייה ליתרון "מידת הקב"ה" היא היכולת ליצור נפש חיה. ראה בראשית רבה ז א שמדגיש עוד יותר את יצירת הצורה של נפש חיה במים שהיא פלאית עוד יותר מזו שביבשה: "ויאמר אלהים ישרצו המים, כתיב (תהלים פו) אין כמוך באלהים וגו', בנהוג שבעולם בשר ודם צר צורה ביבשה, אבל הקב"ה צר צורה במים, שנאמר: ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה". השווה גם הביטוי של המדרש: "אין צייר כאלהינו" עם טענת הפילוסוף לרבו גמליאל: "צייר גדול הוא אלהיכם, אלא שמצא סממנים טובים שסייעו אותו" (בראשית רבה א ט). "צייר" שם, בפי הפילוסוף (יווני?), הוא צורה וצבע ואילו כאן הוא יצור נפש חיה.

⁸ רק הקב"ה יכול לברוא וליצור בדיק בהתאם למחשבה ותכנית מוגדרת מראש ולא לסטות ממנה כמלוא הנימה. ראה תחילת בראשית רבה על התורה שהיא התכנית לבריאת העולם (שם אגב, ההשוואה היא דווקא מבנייה של בשר ודם: "מלך בשר ודם בונה פלטין ... מדעת אומן, והאומן ... דפתראות ופנקסאות יש לו לדעת היאך הוא עושה חדרים וכו'"). ואילו בן אדם מתמרן תוך כדי בניה ומתאים את התכנית לבנין שהולך ונבנה. כל מנהל פרויקט יעיד שאכן זה כך ... במיוחד בפרויקטים במדינת ישראל ... כך או כך, מדרשים רבים נוספים יש לנו הדנים בשבחי מעשה הקב"ה מול מעשה בשר ודם ולא נוכל כמובן להביא את כולם.

⁹ חלקו הראשון של המדרש ממשיך את הרעיון לעיל של בראשית רבה, בהבדל בין האדם שבונה בנין "מלמטה למעלה", מול הקב"ה שיכול לבנות "מלמעלה למטה": קודם את הגג ואח"כ את היסודות. אבל בחצי השני, גדולתו של הקב"ה היא שהוא יוצר יצירה שיוצרת ליצור יצורים שכמותה (את "כיוצא בה" ששמנו בסוגריים, שאלנו מדרשה המקבילה בתנחומא תזריע סימן ב). פה אמנם מדובר ביצירה של הבאת ולדות לעולם ובכך האדם שווה לשאר בעלי החיים ביכולתם להתרבות ולהוליד יצורים "כצלמם וכדמותם" שזה מעין הבריאה של הקב"ה, אבל בין השיטין, נראה שאנחנו גם שומעים דגש על ייחודיות יצירות האדם ויש לנו התחלה כלשהיא. "אדם צורתו של הקב"ה ועושה צורה" - אז אדם כבר לא סתם להבל דמה.

¹⁰ אבל בגמרא בבלי סוכה נג ע"א משמע שדוד חפר את השיתין ואף אמר אז את ט"ו שירי המעלות (היורדות בגמרא שם). ראה שם שהשיתין איים להציף את העולם ואחיתופל זרק לתהום את השם המפורש ונח.

¹¹ השית, נכון יותר השיתין, היה אוסף מחילות, שירדו לתהום, מתחת למזבח בהר הבית, לתוכן נשפכו המים והיין שהיו מנסכים על"ג המזבח. ראה תוספתא סוכה פרק ג הלכה טו וכן סוכה בבלי מט ע"א: "שיתין מששת ימי בראשית נבראו, שנאמר: חמוקי ירכיך כמו חלאים מעשה ידי אמן. חמוקי ירכיך - אלו השיתין, כמו חלאים - שמחוללין ויורדין עד התהום, מעשה ידי אמן - זו מעשה ידי אומנותו של הקב"ה ... אל תיקרי בראשית אלא בראשית. תניא, רבי יוסי אומר: שיתין מחוללין ויורדין עד התהום, שנאמר: אשירה נא לידידי שירת דודי לחרמו ... ויטעהו שורק - זה בית המקדש, ויבן מגדל בתוכו - זה מזבח, וגם יקב חצב בו - אלו השיתין". היה בשיתין יופי טבעי של מחילות מגולפות ומרהיבות שהזכיר לחכמים את הפסוק בשיר השירים ז ב: "חמוקי ירכיך כמו חלאים" (ראה רש"י על הפסוק). מה חשוב לענייננו הוא ההשוואה שהירושלמי עושה בין השית לעבודת אומן בשר ודם. בסופו של דבר השית, מעשה שמים - יפה יותר. אך נקודת ההשוואה היא מעשה אדם - מעשה אמן. מעשה שמים "צריך" להתחרות ולעלות על מעשה אדם. "אדם צורתו של הקב"ה ועושה צורה", כמאמר המדרש הקודם, ודווקא לכן צריך להראות ולהדגיש שעדיין, מעשה יופי הטבע, שהוא יצירתו הישירה של מי שגם יצר את האדם, עולה על יצירתו של האדם שהוא יצור עם יכולת יצירה. ראו גם בהערה 7 לעיל על "צייר" של צורה וצבע, מול "צייר" של יצור ונפש חיה. וכאמור לעיל, יש דעה שהשיתין היו מעשה ידי אדם.

"בדבר ה' שמים נעשו" (שם לג ו).¹² אבל השניים כתב משה מפי הגבורה, ובכותבו הוקרנו פניו, ועליו הכתוב אומר: "חכמת אדם תאיר פניו" (קהלת ח א).¹³

בראשית רבה פרשה יא סימן ו – כל מה שנברא צריך עשייה ותיקון

פילוסופוס אחד שאל את רבי הושעיה, אמר לו: אם חביבה היא המילה, מפני מה לא ניתנה לאדם הראשון?¹⁴ אמר לו: מפני מה אותו האיש מגלח פאת ראשו, ומניח את פאת זקנו? אמר לו: מפני שגדל עמו בשטות. אמר לו: אם כן, יסמא את עינו ויקטע את ידיו וישבר את רגליו על ידי שגדלו עמו בשטות? אמר לו: ולאלו הדברים באנו? אתמהא! אמר לו: להוציאך חלק אי אפשר, אלא כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכין עשייה, כגון החרדל צריך למתוק, התורמוסים צריך למתוק, החיטים צריכים להיטחון, אפילו אדם צריך תיקון.¹⁵

ויקרא רבה יא ז – העולם נברא ב"ויהי" – בלי שמחה

ר' תנחומא ור' חייא ... בשם ר' אלעזר המודעי: המדרש הזה עלה בידינו מן הגולה: כל מקום שנאמר "ויהי בימי" אינו אלא צרה ... שמעון בר רב אבא בשם ר' יוחנן אמר: כל מקום שנאמר "ויהי", משמש צרה ושמחה. אם צרה, אין צרה כיוצא בה. אם שמחה, אין שמחה כיוצא בה.¹⁶ ... השיבו: "ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור" (בראשית א ג)! אמר להם: אף היא אינה שמחה, לפי שלא זכה העולם להשתמש באותו האור ... השיבו: "ויהי ערב ויהי בוקר, יום שני, יום שלישי, יום רביעי, יום חמישי, יום השישי" (בראשית א ח-לא)! אמר להם: אף היא אינה שמחה, שכל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכים עשייה: החטים צריכים לטחון, החרדל צריך לְמִתְקָק והתורמוסים צריכים להמתיק.¹⁷

מדרש תנחומא (בובר) פרשת תזריע סימן ז – שיבולים וגלוסקאות

שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא: איזה מעשים נאים של הקב"ה או של בשר ודם? אמר לו: של בשר ודם נאים. אמר לו טורנוסרופוס הרשע: הרי השמים והארץ, יכול אתה לעשות כהם? אמר לו ר' עקיבא: לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות, שאין שולטין בהן, אלא בדברים שהן מצויין בבני אדם. אמר לו: למה אתם מולים? אמר לו: אף אני הייתי יודע שאתה עתיד לומר לי כן, לכך הקדמתי ואמרת ליך מעשה בשר ודם הם נאים משל הקב"ה. הביא לו ר' עקיבא שיבולים וגלוסקאות, אמר לו: אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה בשר ודם,

¹² קטע זה של המדרש טורח להסביר, בעזרת שרשרת פסוקים והיקשים שהלוחות הראשונים היו מתת ה' – בדיבור ולא בעשייה. ראה המדרשים שהבאנו בהערה 1 על בריאת העולם באמירה ודיבור מול עשייה.

¹³ רק בלוחות השניים שהם מעשה ידי אדם קרנו פניו של משה. רק שם האירה החכמה את פניו. ראה דברים רבה (ליברמן) פרשת עקב ז: "שאלו את ר' יוחנן בן זכאי, מפני מה הלוחות הראשונים מעשה שמים והשניים מעשה אדם? אמר להם: למה הדבר דומה? למלך שנטל אשה והביא את הבלבר והנייר משלו ועטרה משלו והכניסה לביתו ראה אותה המלך שוחקת עם עבד אחד (משלו), כעס עליה והוציאה, בא שושבינה אצלו ... אמר לו המלך: מה אתה מבקש, שאתרצה לה? הבא הנייר והבלבר משלך, והרי כתב ידי. כך אמר משה להקב"ה בשעה שעשו ישראל אותו מעשה ... אמר לו הקב"ה: מה אתה מבקש, שאתרצה להם? הבא את הלוחות משלך והרי כתב ידי". לפיכך אולי נשתמרו הלוחות השניים – מעשה ידי אדם, יותר מהראשונים – שהם מעשה שמים. כאשר האדם מביא נייר ולבלר משלו הוא מקפיד יותר על קיום השטר. ואז גם קורנות פניו משמחה של עשייה. אבל כתב היד הוא עדיין של הקב"ה. וכבר הרחבנו לדון בלוחות שניים בפרשת עקב ושם הבאנו, בין השאר, את מדרש שמות רבה מו א: "בלוחות הראשונות לא היו אלא עשרת הדברות בלבד, ובלוחות השניים אני נותן לך שיהא בהם הלכות מדרשות ואגדות". זה היה מאור פניו של משה – לימוד התורה שבע"פ דווקא, חידושי בית המדרש האנושי. וגם חציבתן של הלוחות השניים הייתה מתוך "אבן הספיר" שהייתה באוהלו של משה. ראה דברינו שם. ראה גם דברינו יום מתן תורה - לוחות שניים ביום הכיפורים.

¹⁴ ראו במסכת אבות דרבי נתן נוסח א פרק ב את רשימת כל האנשים הצדיקים שנולדו מהולים: איוב, שת, נח, יעקב, יוסף, משה, שמואל ועוד, ואפילו בלעם הרשע! אבל מכולם, טוען הפילוסוף על אדם הראשון שהוא הקב"ה. ראה נוסח הדרש שם: "אדם הראשון יצא מהול, שנאמר: ויברא אלהים את האדם בצלמו (בראשית א כז)".

¹⁵ הפילוסוף מנסה לנגח את ברית המילה המסירה רקמה חיה מגופו של האדם. טענתו היא שאם העורלה היא דבר מיותר, היה האדם צריך להיוולד מהול (כאדם הראשון). ר' הושעיה מנסה לתת תשובה מחלקים אחרים בגוף האדם שאנחנו מסירים ומעצבים, כגון שיער הראש ולצורך חיזוק העניין משווה את גילוח הראש מול השארת הזקן (שאותו לא היה מקובל לגלח רק לספר). הנה אתה, אומר לו ר' הושעיה, מגלח את השער שבראשך, משנה את הבריאה, אך לא עושה זאת לשיער הזקן. הפילוסוף עונה לו שאת השיער חותכים מפני שגדל פריע. על כך עונה ר' הושעיה תשובה שרק מסבכת אותו (הקטע בו "הסתבך" ר' הושעיה לא ברור והמאיר עינינו יבורך). אך אולי דווקא 'תסבוכת' זו מולידה תשובה רחבה בהרבה מהשאלה הספציפית על המילה. העולם שבו אנו חיים מלא דברים שצריכים עשייה ותיקון. הפילוסוף יכול אגב להמשיך ולטעון שהעורלה איננה דומה לחיטה שצריכים לטחון, חרדל שצריך להמתיק וכך ר' הושעיה יכול לטעון שאנו מבקשים להידמות לאדם הראשון שנברא בצלם אלהים והוא מהול, אבל התשובה האמתית היא "שכך ציוונו". ואנחנו הרווחנו מדרש על תפקיד האדם לתקן ולשכלל את מעשה שמים.

¹⁶ ראה דברינו המדרש הזה עלה בידינו מן הגולה בפרשת לך לך, על "ויהי", "ויהי" – צרה ושמחה.

¹⁷ העשייה האנושית איננה דבר של מה בכך וכרוכה בלא מעט עמל, צער ויגיעה: "בזעת אפך תאכל לחם", אבל אין זה סותר את שבח מעשה האדם המשכלל ומתקן את הבריאה, אדרבא. היגיעה של בני האדם תביא את השמחה שחסרה בבריאה, לפחות שמחה אנושית פשוטה של סיפוק והישג המאמץ ושל הנאה פשוטה מהתוצר. ור' עקיבא במדרש הבא להלן צועד צעד גדול נוסף.

אין אלו נאים? הביא לו אניצי פשתן וכלים מבית שאן, אמר לו: אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה בשר ודם, אין אלו נאים?¹⁸

שמות רבה מג ג פרשת כי תשא – המתקת מי מרה

אמר ר' ברכיה בשם ר' חייא בר אדא מיפו בשם ר' שמואל בר נחמן: כיון שבאו ישראל למרה, מה כתיב שם: "וַיָּבֹאוּ מִרְתָּה וְלֹא יָכְלוּ לְשִׁתּוֹת מִיִּם מִמֶּרְה פִּי מְרִים הֵם עֲלֵיךָ קָרָא שְׁמָה מְרָה" (שמות טו כג) - התחיל משה מהרהר בלבו ואומר: המים הללו למה נבראו? מה הניח יש לעולם בהן? מוטב היה אילו לא נבראו! ידע הקב"ה מה היה מחשב בלבו, אמר לו הקב"ה: לא תאמר כן, ולא מעשי ידי הן יש דבר בעולם שלא נברא לצורך? אלא אני מלמדך היאך תהא אומר. אמור כך: עשה את המר מתוק. ומנין שלמדו הקב"ה להיות אומר כך? ראה מה כתיב: "ויצעק אל ה' ויורהו ה' עץ" (שמות טו כה) – "ויראהו" אין כתיב כאן אלא "ויורהו"; אין ויורהו אלא לשון לימוד, שנאמר: "ויורני ויאמר לי" (משלי ד ד).¹⁹

רמב"ן ויקרא פרק יט פסוק יט – הגבלת מעשי האדם

והטעם בכלאים, כי השם ברא המינים בעולם, בכל בעלי הנפשות בצמחים ובעלי נפש התנועה, ונתן בהם כח התולדה שיתקיימו המינים בהם לעד כל זמן שירצה הוא יתברך בקיום העולם. וציווה בכוחם שיוציאו למיניהם ולא ישתנו לעד לעולם, שנאמר בכולם "למיניהו" ... והמרכיב שני מיניו, מְשֻׁנָּה ומכחיש במעשה בראשית, כאילו יחשוב שלא השלים הקב"ה בעולמו כל הצורך, ויחפוץ הוא לעזור בבריאתו של עולם להוסיף בו בריות. והמינים בבעלי חיים לא יולידו מין משאינו מינו, וגם הקרובים בטבע שיולדו מהם כגון הפרדים יכרת זרעם כי הם לא יולידו. והנה מצד שני הדברים האלה, פעולת ההרכבה במינים דבר נמאס ובטל.²⁰

מסכת כתובות דף ה עמוד א

דרש בר קפרא: גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ, דאילו במעשה שמים וארץ - כתיב: "אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים" (ישעיהו מח), ואילו במעשה ידיהם של צדיקים - כתיב: "מכון לשבתך פעלת ה' מקדש אדני כוננו ידיך" (שמות טו).²¹

¹⁸ מדרש זה, בפרשת תזריע בה חוזרת מצוות מילה: "וביום השמיני ימול בשר עורלתו", כאילו לומד מההסתבכות של בראשית רבה לעיל בוויכוח של הפילוסוף עם ר' הושעיה. ר' עקיבא מבין היטב למה מכוונים דבריו של טורנוסרופוס והוא עונה מיד וללא שום היסוס: מעשה בני האדם נאים יותר ממעשה שמים. הוא גם מביא דוגמאות חיות, לא מקיצוץ שיער ומעשים אחרים בגוף האדם, אלא ממזונו ולבושו של האדם. מיצירות האדם ומפעליו שבאים לסוכך עליו מפני הטבע שלעיתים קרובות הוא קשה ואפילו אכזר. ההשוואה כאן היא עם עיבוד של דברים שבטבע ואולי לכן לא מובאת הדוגמא הבסיסית של בניית בית ומקלט מתהפוכות מזג האוויר. אך ראה המשך המדרש שם טורנוסרופוס אינו מוותר: "אמר לו טורנוסרופוס: אם הוא חפץ במילה, למה אינו יוצא הולד מהול ממעי אמו? אמר לו ר"ע: ... ומה שאתה אומר למה אינו יוצא מהול לפי שלא נתן הקב"ה את המצות לישראל אלא לצרף אותם בהם, ולכן אמר דוד (תהלים יח) כל אמרת ה' צרופה". האם שינה ר"ע לבסוף את עמדתו או אדרבא, מחזק אותה? כך או כך, נראה שבכיוון זה הולכים מדרשים נוספים על המילה כגון בראשית רבתי פרשת לך ממנו נביא כאן רק קטע קצר: "אמר לו: כתוב במעשה בראשית אשר ברא אלהים, אין כתיב כאן אלא לעשות. שמא ברא תחילה גלוסקאות? אלא חטין והם עושים אותם גלוסקאות. כך אמר האלהים: כשם שאתה משתתף עמי במעשה בראשית, השתתף עמי בעצמך". אשר ברא אלהים - לעשות! הקב"ה ברא עולם שצריך בו "לעשות" וליצור, ולתקן ולשכלל. ראו דרשות אלה בהרחבה בדברינו [מילה על המילה](#) וכן [וביום השמיני](#) [ימול](#) בפרשת תזריע. הדגש שם הוא על מצוות המילה וויכוחי גויים עם יהודים על הנושא. והתשובה הסופית שם היא שלא נתנו מצוות אלא לצרף את הבריות וכך אנו מחזיקים מאבותינו: "כך כתב לנו אלהים בתורה: התהלך לפני והיה תמים, וכתב: ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר. יכולים אנו לומר: לאברהם נאמר כאן, אבל ישראל כשיצאו ממצרים וכשנכנסו במצרים החזיקו בה. וכשנאמר לאברהם קח נא (כ"ב ב') ואמר ליצחק קח נא שיעשו כן מכאן ואילך". כך הנושא המילה. אבל לנושא שלנו, הרווחנו כאמור מדרשים על תפקיד האדם לתקן ולשכלל את מעשה שמים. ממעשי התיקון והשכלול של הבריאה (חיסים, פשתן, תורמוסים וכו') מנסים חכמים להסביר את המילה.

¹⁹ בהמשך לחטים שצריכים לטחון, החרדל שצריך לְמַתֵּק והתורמוסים שצריכים להמתיק, לא יכולנו שלא להביא מדרש זה על מי מרה שהומתקו. האדם קובל על דברים שהם מעשה שמים שאינם נחוצים ולא ברורה התועלת שבהם, אולי אפילו מזיקים, והקב"ה (שמים) מלמד אותו איך להשביח את מעשה שמים ולתקנם. מן השמים מורים לאדם איך במעשיו הוא יכול לתקן את הבריאה ולהשביחה.

²⁰ למעשי האדם המשכלל את הבריאה יש גם הגבלות וגבולות. מצוות כלאיים שיש לה פנים מרובות: כלאי שדה, כלאי כרם, כלאי בהמה, כלאי אילן ואף כלאי בגדים, מסמנת, בפרט בכלאי בהמה ואילן (הרכבות), את הגבול ליצירתיות האדם והתערבותו במעשה הבריאה. נראה שזה נושא נכבד, בפרט בימינו בהם לכאורה אין גבול ליכולת האדם להכליא מינים וזנים בחי ובצומח. מה הגבול בין מעשי אדם שאפילו גדולים ממעשי הבורא ובין מעשי אדם שמשנים ומכחישים את מעשה בראשית ומראים "שלא השלים הקב"ה בעולמו כל הצורך" ורוצים "לעזור בבריאתו של עולם להוסיף בו בריות". וזה נושא נכבד שבע"ה נזכה לדון בו במצוות כלאיים בפרשת קדושים או כי תצא.

²¹ במעשה הבריאה כתוב יד בלשון יחיד - יד אחת, ואילו במעשה הצדיקים (בנין בית המקדש) כתוב ידך בלשון רבים - שתי ידיים.

השיב בבלי אחד ור' חייא שמו ... "השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע" (תהלים יט ב) ²² הכי קאמר: מעשה ידיהם של צדיקים מי מגיד? הרקיע, ומאי ניהו? מטר. ²³

שבת בראשית שלום

שתהיה לנו ראשית והתחלה טובה

מחלקי המים

מים אחרונים 1: נראה שאין טוב מלסיים במדרש על הגשם ("המטר") בימים אלה שבין הזכרת גבורות גשמים ("משיב הרוח ומוריד הגשם") והשאלה על הגשם ("וְיִתֵּן טַל וּמֶטֶר לְבִרְכָה עַל כָּל־פְּנֵי הָאֲדָמָה. וְרוּחַ פָּנֵי תַבַּל וְשַׁבַּע אֶת הָעוֹלָם כְּלוּ מִטּוֹבָךְ") שנאמר בעוד מספר ימים.

מים אחרונים 2: ראה זאת עוד מצאנו באוצר המדרשים (אייזנשטיין) מזלות עמוד 281: "חמישה דברים חביבין לפני הקב"ה יותר ממעשה שמים וארץ, ואלו הן: ישראל ומילה ובית המקדש וירושלים וישוב ארץ ישראל. ישראל מנין? דכתיב: כה אמר ה' גואלך וגו' נוטה שמים וגו' (ישעיה מד כד) - מלמד שיצירתן של ישראל חביבה לפני הקב"ה יותר ממעשה שמים וארץ. ואומר: כה אמר ה' נותן שמש לאור יומם וגו' אם ימושו וגו' (ירמיה ל"א ל"ה) מלמד שחייב הכתוב יצירתן של ישראל יותר ממעשה שמים וארץ". הכוונה כאן כמובן ליצירתם של בני ישראל במובן שבאו לעולם והתגבשו כעם. אבל אפשר אולי גם לקרוא כאן: ליצירתם, הינו למעשי ידיהם, לדברים שהם יוצרים, משכללים ומתקנים בעולם, יחד עם כל באי בראשית. ²⁴

²² הרי לנו שגם במעשה הקב"ה מוזכרים ידיים בלשון רבים! "השיב" כאן הוא במובן של היקשה, שאל שאלה קשה. התשובה: שבמעשה ידיו שכתוב בפסוק "השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע", הכוונה לתפילת הצדיקים שמתפללים לגשם והרקיע נענה להם. עד כדי כך מוכן בר קפרא לסרס את פשט הפסוק ובלבד שתישמר דרשתו: גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ. ראה גם מדרש תנאים לפרשת וזאת הברכה, אחר כותלנו, דברים פרק לג פסוק א: "איש האלהים - מלמד שהיה מברך והקב"ה מקיים. וכן דוד אומר: (ש"ב כג ג) צדיק מושל יראת אלהים. מצינו שהצדיקים מושלים במעשיו שלהקב"ה שהרי גזר גזירות בעולם ובאו צדיקים וביטלו. משה עשה את היום לילה, יהושע עשה את הלילה יום, שמואל עשה את הקיץ חורף, אליהו עשה את החורף קיץ, משה עשה את הים יבשה אלישע עשה את הנחל גבים גבים". אבל כאן, גלשנו לנושא קצת אחר, של מעשה הצדיקים בתפילה ומצוות שהקב"ה חפץ בהם. וזה נושא אחר שכבר זכינו לדון בו בדברינו [צדיק גוזר והקב"ה מקיים](#) בפרשת קרח. ראו גם דברינו [למעשה ידך תכסוף](#) בפרשת בהעלותך.

²⁴ כינוי נדיר קצת לגויים, לכל בני אנוש, לכל צאצאי אדם האשון שנברא בצלם. כינוי שקדם ל"בני נח".